

КАТУВАННЯ ЯК ЗЛОЧИН ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ: ПРОБЛЕМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ У КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

TORTURE AS A CRIME AGAINST HUMANITY: ISSUES OF IMPLEMENTING INTERNATIONAL STANDARDS IN THE CRIMINAL LAW OF UKRAINE

Осадча А.С., к.ю.н.,

асистентка кафедри кримінально-правової політики

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

orcid.org/0000-0002-7811-5276

Стаття присвячена комплексному дослідженню катування як злочину проти людяності у контексті збройної агресії Російської Федерації проти України та аналізу відповідності національного кримінального законодавства міжнародним стандартам. Особливу увагу зосереджено на співвідношенні положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду та норм Кримінального кодексу України у контексті кримінально-правової кваліфікації катувань як складової системного або широкомасштабного нападу на цивільне населення.

На основі узагальнення практики міжнародних трибуналів (МКС, МТКЮ, МТР) та документованих випадків катувань на окупованих територіях доведено, що такі діяння мають ознаки систематичного та широкомасштабного нападу на цивільне населення, що становить контекст злочинів проти людяності. Особливу увагу приділено кримінально-правовому аналізу ст. 127 та ст. 442-1 КК України.

Показано, що попри запровадження спеціальної норми про злочини проти людяності, її зміст не повністю відповідає структурі складу злочину, визначеній статтею 7 Римського статуту МКС, зокрема щодо елементів катування. Виявлено ключові прогалини: відсутність чіткої інкорпорації контекстуального елемента нападу, недостатню конкретизацію катування як виду нелюдських діянь, а також термінологічні розбіжності між міжнародними та національними підходами. У статті доводиться, що чинна редакція ст. 442-1 КК України, попри її прогресивний характер, не повною мірою відображає міжнародно-правову конструкцію злочинів проти людяності. Зокрема, вона не забезпечує належної конкретизації катування як окремого виду нелюдського діяння та не враховує повною мірою контекстуальний елемент систематичного або широкомасштабного нападу. Також акцент зроблено на проблемі фрагментарності національного регулювання, коли відповідальність за катування розпорошується між різними складами злочинів, що ускладнює їх ефективне розслідування.

Обґрунтовано необхідність подальшої гармонізації кримінального законодавства України шляхом уточнення ст. 442-1 КК, усунення колізій зі ст. 127 КК та приведення правових дефініцій у відповідність до міжнародних стандартів задля забезпечення ефективного переслідування катувань як злочину проти людяності.

Ключові слова: катування, злочини проти людяності, Римський статут, міжнародне кримінальне право, систематичний напад, імплементація, збройний конфлікт.

The article is devoted to a comprehensive analysis of torture as a crime against humanity in the context of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine and to an assessment of the compliance of national criminal legislation with international legal standards. Particular attention is paid to the correlation between the provisions of the Rome Statute of the International Criminal Court and the norms of the Criminal Code of Ukraine in the context of the criminal-law qualification of torture as a component of a systematic or widespread attack against the civilian population.

Based on the analysis of the jurisprudence of international tribunals (the ICC, ICTY, and ICTR), as well as documented cases of torture committed in the occupied territories, the article demonstrates that such acts constitute elements of a systematic and widespread attack against civilians, thus forming the contextual framework of crimes against humanity. Special attention is given to the criminal-law assessment of Articles 127 and 442-1 of the Criminal Code of Ukraine.

It is shown that, despite the introduction of a specific provision on crimes against humanity, its content does not fully correspond to the structure of the crime as defined in Article 7 of the Rome Statute, particularly with regard to the elements of torture. Key shortcomings are identified, including the absence of a clear incorporation of the contextual element of an attack, insufficient specification of torture as a form of inhumane conduct, and terminological inconsistencies between international and domestic legal approaches. The article argues that the current wording of Article 442-1 of the Criminal Code of Ukraine, despite its progressive nature, does not fully reflect the international legal construction of crimes against humanity. In particular, it fails to ensure adequate differentiation of torture as an autonomous form of inhumane treatment and does not fully account for the contextual element of a widespread or systematic attack.

The study substantiates the need for further harmonization of Ukrainian criminal legislation through clarification of Article 442-1, elimination of inconsistencies with Article 127 of the Criminal Code, and alignment of legal definitions with international standards in order to ensure effective prosecution of torture as a crime against humanity.

Key words: torture, crimes against humanity, Rome Statute, international criminal law, systematic attack, implementation, armed conflict.

Катування є одним із найтяжчих порушень прав людини, яке належить до категорії імперативно заборонених норм *jus cogens* і не допускає жодних винятків. Міжнародно-правові акти починаючи від Конвенції ООН проти катувань (далі – Конвенція) 1984 року до Римського статуту Міжнародного кримінального суду – не лише визначають зміст цього діяння, а й встановлюють підвищені стандарти його запобігання, документування та кримінального переслідування. Особливе місце серед таких стандартів займає саме кваліфікація катувань як злочину проти людяності, що передбачає їх учинення в контексті широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення. Такий підхід акцентує увагу не лише на індивідуальній протиправній поведінці, а й на струк-

турному, політичному чи організованому характері злочинних дій.

Внаслідок збройної агресії проти України актуалізувалися питання відповідності національного кримінального законодавства міжнародним стандартам щодо притягнення до відповідальності за катування, саме в контексті міжнародних злочинів. Масові та систематичні випадки катувань цивільних осіб та інших осіб, які перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права, потребують правової оцінки, що виходить за межі традиційних складів злочинів, які передбачені Кримінальним кодексом України (далі – КК України).

Незважаючи на наявність у КК України ст. 127 [1], яка встановлює відповідальність за катування, саме її

конструкція не охоплює ознак злочину проти людяності, які визначені міжнародним кримінальним правом, а саме вимог щодо систематичності, масштабності та існування відповідної політики. У зв'язку з прогалинами національного законодавства особливого значення набуває аналіз проблем імплементації міжнародних стандартів щодо катувань у національне кримінальне законодавство. Складність полягає не лише у відмінностях між міжнародними та національними підходами, а й у потребі узгодження кримінально-правових норм із практикою міжнародних судових інституцій, які сформували чіткі критерії кваліфікації катувань як злочину проти людяності. Вивчення цих питань є необхідним для забезпечення ефективного кримінального переслідування, формування належної доказової бази, а також для виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань.

Таким чином, дослідження проблем імплементації міжнародних стандартів щодо катувань як злочину проти людяності у кримінальне право України є як теоретично необхідним, так і практично значущим.

Під час Другої світової війни союзники усвідомили, що значна частина найтяжчих злочинів нацистського режиму – масові вбивства, депортації, переслідування з політичних та расових мотивів, у тому числі щодо власних громадян, вони не охоплювалися тодішнім міжнародним звичаєвим правом, яке зосереджувалося переважно на порушеннях законів і звичаїв війни щодо ворога. Саме тому в Лондонській угоді 1945 року було закріплено Статут Нюрнберзького трибуналу і запроваджено нову категорію – «злочини проти людяності», під якими розуміли вбивства, винищення, поневолення, депортації, інші нелюдські акти та переслідування за політичними, расовими чи релігійними мотивами, вчинені проти цивільного населення у зв'язку зі злочинами проти миру або воєнними злочинами. Хоча це визначення спочатку штучно пов'язувало злочини проти людяності з війною та інтересами інших держав і викликало дискусії щодо принципу *nullum crimen sine lege*, воно мало принципове значення: міжнародне співтовариство вперше визнало, що певні масові нелюдські діяння становлять «метанаціональне» зло, яке може й повинно переслідуватися незалежно від внутрішнього законодавства держави. Подальший розвиток міжнародного права, прийняття ряд міжнародних актів – резолюції Генеральної Асамблеї ООН, спеціальні договори та практика трибуналів – поступово усунув вимогу зв'язку злочинів проти людяності з війною, і сьогодні ця категорія розглядається як заборонена міжнародним звичаєвим правом як у воєнний, так і в мирний час [2, с. 253].

Згідно з міжнародним звичаєвим правом, злочини проти людяності становлять широку, але достатньо чітко окреслену категорію діянь, що посягають на фундаментальні цінності. До них належать особливо тяжкі порушення, які спричиняють серйозне приниження чи деградацію однієї або багатьох осіб і не є поодинокими епізодами, а здійснюються в межах широкомасштабного чи систематичного нападу на цивільне населення. Такий напад, як правило, пов'язаний із політикою держави, де-факто влади або організованої політичної групи, яка планує, підтримує чи свідомо допускає відповідні дії. При цьому для визнання окремого діяння злочином проти людяності необов'язково, щоб той самий злочин повторювався у великих масштабах: достатньо, щоб конкретний акт був складовою частиною масового насильства, спрямованого проти населення.

Звичайне право виходить із того, що злочини проти людяності заборонені та підлягають покаранню незалежно від того, вчинені вони у воєнний чи мирний час; контекстом, який відрізняє їх від інших порушень, є наявність збройного конфлікту, а саме широкомасштабний або систематичний характер нападу на цивільне насе-

лення. Жертвами можуть бути як цивільні, так і (в разі збройного конфлікту) особи, які не беруть або більше не беруть участі у воєнних діях. Багато базових понять цієї категорії злочинів суттєво перетинаються з міжнародним правом прав, а їх сучасне нормативне оформлення значною мірою відображене у ст. 7 Римського статуту Міжнародного Кримінального Суду (далі – МКС), яка кодифікує основні об'єктивні елементи злочинів проти людяності, включно з катуванням.

Визначення катування, яке міститься в ст. 7(2)(е) Римського статуту МКС [3], передбачає умисне завдання сильного фізичного чи психічного страждання особі, що перебуває під контролем злочинця. Важливою особливістю є те, що міжнародне кримінальне право не вимагає обов'язкової участі державного службовця, як це передбачає Конвенція ООН проти катувань [4]. На це чітко вказують рішення Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії (далі – МТКЮ) у справах *Kunarac et al.* (§ 496) [5] та *Kvočka et al.* (§§ 137–141) [6], які підкреслюють, що у контексті злочинів проти людяності достатньо встановити факт контролюватості жертви та умисний характер заподіяння страждань.

Практика міжнародних трибуналів значною мірою сприяла розширенню та систематизації ознак катувань саме як злочину проти людяності. У справі *Čelebići (Delalić et al.)* Судова палата МТКЮ наголосила, що заборона катувань має характер імперативної норми *jus cogens* і є універсальною, а її зміст у міжнародному кримінальному праві ширший, ніж у праві прав людини [7]. У справі *Furundžija* суд прямо визнав, що основні елементи катування, сформульовані в Конвенції проти катувань, відображають міжнародне звичаєве право й застосовуються при кваліфікації катування як злочину проти людяності [8].

Ключовим для розмежування ступеня тяжкості страждань є рішення у справі *Brđanin*, де Апеляційна палата МТКЮ заперечила необхідність доведення болю, еквівалентного тяжким тілесним ушкодженням, підкресливши, що «міжнародне право не встановлює жорсткого мінімального порогу» (§ 251) [9]. Суд також підтвердив, що практика окремих держав не може формувати зміст міжнародного звичаєвого права, якщо не має універсального визнання.

Суттєве уточнення щодо гнучкості визначення катувань було зроблено у справі *Naletilić and Martinović*, де Судова палата підкреслила, що кваліфікація діяння як катування потребує індивідуальної оцінки в кожному випадку, оскільки міжнародне право навмисно не встановлює вичерпного переліку форм поведінки, що можуть спричинити сильні фізичні чи психічні страждання [10]. Це положення відображає цільову функцію заборони катувань як злочину проти людяності – охопити всі види тяжкого насильства, що порушують основоположний елемент людської гідності.

У межах практики МКС катування розглядається як один із найпоширеніших видів злочинів проти людяності, що підтверджується, зокрема, у справах *Prosecutor v. Bemba* [11], *Prosecutor v. Ntaganda* [12], *Prosecutor v. Ongwen* [13]. Суд послідовно наголошує, що контекстуальний елемент – систематичність, організованість та націленість нападу на цивільне населення – є ключовим критерієм відмежування катувань від інших злочинів.

Слід підсумувати, що згідно з міжнародними стандартами, акт катування набуває статусу злочину проти людяності, коли він не є поодиноким випадком, а становить частину політики репресій, коли організована влада використовує систематичне насильство як інструмент контролю, залякування або знищення населення. Саме в такому розумінні катування кваліфікуються на міжнародному рівні – як напад на людяність, що посягає на саму основу існування цивільного суспільства.

Дані, які наведені у звіті Всесвітньої організації проти катувань та Центру прав людини ZMINA [14], свідчать, що катування, вчинені російськими військовими на окупованих територіях України, мають ознаки злочину проти людяності відповідно до ст. 7 Римського статуту МКС. Задokumentовані 63 випадки катувань і жорстокого поводження в більш ніж двадцяти місцях несвободи демонструють системність, повторюваність та координованість практик насильства. Такі характеристики корелюють із критеріями, встановленими міжнародними кримінальними трибуналами. Зокрема, у справі Kunarac et al. [5] МТКЮ наголошував, що катування набувають ознак злочину проти людяності лише тоді, коли є частиною широкомасштабного чи систематичного нападу на цивільне населення, що підтверджується не лише кількістю епізодів, але й наявністю повторюваних моделей поведінки та організаційної структури насильства. Аналогічний підхід простежується у справі Brđanin [9], де Апеляційна палата вказала, що систематичний характер не потребує формального наказу, а може бути встановлений через узгодженість дій різних підрозділів або служб. У звіті зафіксовано саме такі повторювані елементи: однакові методи катування (електричний струм, побиття, удушення, імітація страти), схожі умови незаконного утримання та типові схеми допитів. Подібні обставини раніше кваліфікувалися як злочини проти людяності у практиці Міжнародного Трибуналу по Руанді, наприклад у справах Akayesu [15] та Musema [16], де Суд наголошував, що систематичність установлюється через регулярність, узгодженість та спрямованість насильницьких дій проти конкретної цивільної populacji. Відповідно, задokumentовані в Україні факти відповідають не лише формальному визначенню катування як злочину проти людяності, але й повністю узгоджуються з підходами, сформованими у міжнародній кримінальній юриспруденції, що підтверджує їх потенційну кваліфікацію в межах ст. 7 Римського статуту МКС та підкреслює необхідність їх належного розслідування як таких.

Порівняння задokumentованих в Україні випадків катування з міжнародними стандартами дозволяє виявити істотні прогалини у кримінальному законодавстві України, зокрема щодо відповідності міжнародним підходам до кваліфікації катування як злочину проти людяності. Хоча КК України містить окремі склади злочинів, які частково охоплюють окремі прояви насильницьких дій (ст. 127 КК, ст. 146 КК, ст. 373 КК, ст. 124 КК), вони не містять головного контекстуального елементу, що визначає катування як злочин проти людяності, – вчинення діяння в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення. Запровадження ст. 441-1 КК України «Злочини проти людяності» стало важливим кроком у напрямі гармонізації кримінального законодавства із положеннями ст. 7 Римського статуту МКС, однак як слушно зазначає Киричко В. М., нова стаття містить численні концептуальні й термінологічні розбіжності,

серед яких: відсутність чіткої узгодженості понять, використання термінів з іншим змістовим наповненням, ніж у спеціальних нормах КК, а також неповне відтворення структури міжнародного складу злочину проти людяності, передбаченого Римським статутом. Суттєвою проблемою є те, що хоча у ст. 441-1 КК України «Злочини проти людяності» згадується катування як одна з форм нелюдських діянь, її диспозиція не містить розгорнутого визначення цього діяння, яке б відповідало міжнародним стандартам та охоплювало всі елементи, зокрема контекстуальний елемент широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення [17, с. 43, 47]. Зокрема, у ст. 441-1 КК України відсутня деталізація елементів катування як окремого виду злочину проти людяності, особливо щодо обов'язкової ознаки умисного заподіяння сильного фізичного чи морального страждання; натомість вона містить лише загальний перелік нелюдських дій у межах нападу. Це означає, що дана норма хоча й встановлює відповідальність за злочини проти людяності у широкому розумінні, однак не забезпечує повної конкретизації катування як їх окремого виду, що може створити труднощі у правозастосуванні та не гарантує повної відповідності стандартам МКС.

Порівнюючи чинну редакцію ч. 1 ст. 127 КК України із змінами до неї, то можна виявити як позитивні, так і дискусійні моменти щодо наближення національного законодавства до вимог Конвенції. До позитивних аспектів слід віднести те, що законодавець передбачив можливість кваліфікації як катування будь-яких дій, які спричиняють сильний фізичний або моральний біль. Такий підхід загальною відповідає Конвенції, яка також розглядає катування як умисне діяння. Водночас у Конвенції йдеться саме про «дію», тоді як український законодавець розширив підхід і визначив катування як «діяння», тобто таке, що може бути вчинене не лише шляхом активних дій, але й через бездіяльність. Це значно розширює межі криміналізації, однак постає питання, чи є таке розширення обґрунтованим і чи відповідає воно змісту міжнародних стандартів. Формулювання ч. 1 ст. 127 КК України справді дає підстави вважати, що катування може бути вчинене шляхом бездіяльності, що потребує додаткового теоретичного обґрунтування та аналізу практичної застосовності цього підходу в кримінально-правовій кваліфікації [18, с. 233].

Таким чином, існує нагальна потреба привести кримінальне законодавство України у відповідність до статті 7 Римського статуту МКС шляхом змістовного уточнення і доопрацювання ст. 441-1 КК України «Злочини проти людяності» для забезпечення єдиного розуміння злочинів проти людяності на національному рівні, що є необхідною умовою їх ефективного переслідування та перегляду підходів до кваліфікації катувань як складового елементу системного нападу на цивільне населення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №25-26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n1893> (дата звернення: 22.12.2025).
2. Антоніо Кассезе, Паола Гаєта, Лорел Бейґ, Мері Фен, Крістофер Ґоснелл, Алекс Вайтінґ. Міжнародне кримінальне право Кассезе / перекладач з англійської Марія Городиловська. – Львів : Літопис, 2025. – 650 с.
3. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 22.12.2025).
4. Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment of 10 December 1984. *Commission on Human Rights* : web-site. URL: https://chr-observatories.uwazi.io/en/entity/xjtmg5pdwc/text-search?page=4&file=1575031374443vnbagv3b35e.pdf&gad_source=1&gad_campaignid=20825787022&gbraid=0AAAAo5JmFy2Rf-zubw54sxipnkaghtO&gclid=Cj0KCQiAiQDJbHcXARIsABk2kSnKwNo1MUBxph34zTwzPBICUFGz0M0-eUBuMRo_t2ZvJVs-tQgtpllaAugsEALw_wcB (Last accessed: 22.12.2025).
5. Case of Kunarac et al. (Application no. IT-96-23 & 23/1) : Judgment of the ECtHR., 22 February 2001 HUDOC. URL: <https://www.icty.org/en/case/kunarac> (Last accessed: 22.12.2025).
6. Case of Kvočka et al. (Application no. IT-98-30/1) : Judgment of the ECtHR., 2 November 2001 HUDOC. URL: <https://www.icty.org/x/cases/kvocka/tjug/en/> (Last accessed: 22.12.2025).
7. The Prosecutor v. Zejnib Delalic, Zdravko Mucic (a/k/a "Pavo"), Hazim Delic, Esad Landzo (a/k/a "Zenga") Case No. IT-96-21-T : web-site. URL: https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/jud_supplement/supp1-e/celebic.htm?utm_source (Last accessed: 22.12.2025).
8. "LASVA VALLEY" (IT-95-17/1) ANTO FURUNDŽIJA (ICTY). *Case information sheet* : web-site. URL: https://www.icty.org/x/cases/furundzija/cis/en/cis_furundzija.pdf (Last accessed: 22.12.2025).

9. Case of Brđanin (Application no IT-99-36) : Judgment of the ECtHR., 1 September 2004 URL: <https://www.icty.org/x/cases/brdanin/tjug/en/brd-tj040901e.pdf> (Last accessed: 22.12.2025).
10. PROSECUTOR v. Mladen NALETILIC, aka "TUTA" And Vinko MARTINOVIC, aka "ŠTELA (Application no IT-98-34-T) : Judgment of the ECtHR., 31 March 2003 URL: https://www.icty.org/x/cases/naletilic_martinovic/tjug/en/nal-tj030331-e.pdf (Last accessed: 22.12.2025).
11. The Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo (Application no ICC-01/05-01/08) Judgment of the ECtHR., 21 March 2016 URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CaseInformationSheets/BembaEng.pdf> (Last accessed: 22.12.2025).
12. The Prosecutor v. Bosco Ntaganda (Application no ICC-01/04-02/06) : Judgment of the ECtHR., 8 July 2019.; URL: https://www.icc-cpi.int/CourtRecords/CR2019_03568.PDF (Last accessed: 22.12.2025).
13. The Prosecutor v. Dominic Ongwen (Application no ICC-02/04-01/15) Judgment of the ECtHR, 15 December 2022 URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-04/OngwenEng.pdf> (Last accessed: 22.12.2025).
14. Звіт ОМСТ та Центру прав людини ZMINA 2024 рік URL: <https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2024/07/rapport-ukraine-torture-final-ukrainian-omct-pages-1-1.pdf> (дата звернення: 22.12.2025).
15. The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu (Application no ICTR-96-4-A) Judgment of the ECtHR, 1 June 2001 URL: <https://www.internationalcrimesdatabase.org/Case/50/Akayesu/> (Last accessed: 22.12.2025).
16. The Prosecutor v. Alfred Musema (Application no ICTR-96-13-T) Judgment of the ECtHR, 27 January 2000 URL: <https://www.internationalcrimesdatabase.org/Case/121/Musema/> (Last accessed: 22.12.2025).
17. Киричко В.М. Імплементція положень Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду до Кримінального Кодексу України: результати і перспективи. *Вісник Асоціації кримінального права України*, 2024, № 2 (22) С. 1-52
18. Кобінський О.О. Еволюція поняття катування у кримінальному праві України: аналіз змін до статті 127 КК України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2025.С. 231-237

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025